

370.1
5-91

91
807
«ՍՍԿԵՐ»-Ի ՄԱՆԿԱԳԼԱՐԺԱԿԱՆ ԳՐԱԳՐԱՐԱՆ

X

O S S O I : P U S

ՄԱՆԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆՆ
ԵՒ
ՈՒՐԱԽՈՒԹԻՒՆԸ

Գեղմ. Թարգմ. ԼԵՒՈՆ ԲԱԲԱՅԵԱՆ

— D O S —

Նշե՛ր ի՛նչ. Մարիամ Թա՛մարեանի՛ն

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Էնկերացարձ սպարան «ՀԵՐՄԷՍ» Ս. Պ. Եղիգարեանի

1907

20.1

-91

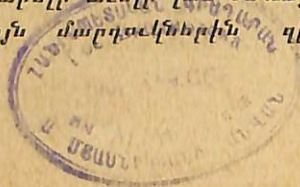
16.04.2013

45.165

70.1
-91

Ես պէտք է ըստ երևոյթին պահանջկոտ, մի անձ-
նական արգարացումով սկսեմ: Երբ 90-ական թւական-
ներին սկիզբն առաւ այսպէս կոչւած «Գրական մօղեռն
արժումը», այն ժամանակ ես սկսեցի այդ շարժումը
րկար տարիներ շարունակ խօսքով և գրչով այնպէս
ունդուն կերպով պաշտպանել, որքան կարող էի: Եւ
երբ ինձ համար աւելի ևս պարզեց, որ այդ ուրա-
սալի երևոյթը յիմար հափազանցութիւնների, ան-
ամբերատարութեան և վերին աստիճանի թիւրմ-
ունդութեան շնորհիւ մինչև անձանաչելիութեան աս-
տիճանը աղաւաղում է, այն ժամանակ ես իմ «Այ-
օրուայ երիտասարդութիւնը» վերնագրով կատակեր-
ութեան մէջ մտրակեցի մեր նորագոյն զրականու-
թեան աղաւաղողներին: Բնական է, որ այդ մտրակ-
ած բոլոր մարդկանց համար ես դարձայ ետադիմա-
յան, ուրացող և նոյնիսկ «դաւաճան»: Իմ կրած այդ
հորձութիւնները մազաչափ անգամ ինձ չը պիտի ար-
ւելեն այժմ էլ, և գուցէ կեանքիս ամբողջ ընթացքում,
եւ յաճախ մանկան ազատութեան դէմ խօսելու: Ո-
րովհետեւ ներկայումս մանկավարժութեան վերածնու-
թեանը չի կարելի աւելի լաւ ծառայել, քան թէ ամե-
րից առաջ այն մարդուներին զինաթափ անելով,

4096-85

որոնք մանկավարժական հարցերի մասին անպատասխան կարճամիտ և նեղսիրտ ճնշումից,—մի քանի զլուխներ անատու կերպով խօսում են և միշտ էլ ամենաթի մէջ դարձել է մի տեսակ մանկավարժական կատածայրահեղ պահանջներն են դնում: Այդպիսի մարդկեան անիշխանականութիւն:

Ռէալական պայմանների և հնարաւորութիւնների փոխումն համարում եմ իդէալները, անիրագործելի խարէն իրանց տրամադրութեան տակ միայն ամենաիդէալները ոչ միայն անհրաժեշտ և գեղեցիկ, այլև ծայրահեղ տգիտութիւնն ունեն: Առհասարակ նոր այն կարծիքի եմ, որ մենք մեր բոլոր գործունէութեան մտքերի անխուսափելի բախտն է, որ նրանք յաժեռ ժամանակ դրանք պէտք է աչքի առաջ և սրտի ճախ կարճամիտ և ֆանատիկոս կողմնակիցներ են գրում էլ ունենանք և որ այդ իդէալները պէտք է մեր նույն, որոնք այդ մտքերը մինչև անստույգ աստիճանը ձգտումներն այնպէս ջերմացնեն, ինչպէս արեւմտեանը չափազանցում են: Մեծ գաղափարները ողբերգապէս երկիրը: Ես գեղեցիկ միտք եմ համարում նաև կան վախճան են ունենում, երբ նրանք փոքր գլուխներով անհրաժեշտ միտքն ապրելը առանց որևէ ստիպողութեամբ մանրանում են: Այն, ինչոր սրտատե և շրջահականութեան, որովհետև ամեն մի կուլտուրական ձգտումն հանճարը աշխարհիս ամբողջութեան հետ կապում միեւնոյն ժամանակ և՛ ստիպողականութիւնը, արպակցած է մտածել, այդ միեւնոյն բանը սահմանադիւրը քննարկում ձգտում է: Սակայն ես չեմ կարող փակ զլուխը մտածում է բոլորովին անջատած որևէտանել այն մարդկանց, որոնք երկու քայլերով են մօկապակցութիւնից և պայմաններից: Դրանք այն գրտնում վերջին իդէալին և այնպէս են անում, իբր լուխներն են, որոնք եթէ հիանում են Վագներովթէ կարող են երեք օրւայ ընթացքում դրախտ ստեղմիեւնոյն ժամանակ Մօցարտին հայհոյելը անխուսափել, հերիք է որ նրանք այդ ցանկանան: Անիշխանափելի են համարում:

Հարկաւոր է նկատել, որ ոչ բոլորովին սխալ մարդկանց կեանքը առանց ոտիպողականութեան հեայն կարծիքը, թէ ամեն մի նոր բան պէտք է առաջուեալ հաղարամեակներում երևակայում, միշտ յիմար աւելասակի, որպէսզի յետոյ ուղիղ գնահատւի. բայց և խուսափողական պատասխաններ են տւել և նոյնիսկ յամենայն դէպս աւելի ուղիղ է այն բանը, որ լինումի այնպիսի նուրը և կրթած անձնաւորութիւն, որեն նաև այնպիսի մեծ մտքեր, որոնք ժամանակին չեղպիսին իշխան Կրապօտկինն է, երեխայ է դառնում, իրագործում, որովհետև դրանք իրանց ֆանատիկոսները սկսում է իր անիշխանական տեսութիւնները ընդհանր վարկաբեկում են:

Հէնց ճիշտ այդպէս էլ մանկավարժութեան մեծ և դաստիարակութեան անիշխանականների մասին: Թէ փառաւոր սկզբունքը—մանկան հոգու ազատագրութիւն արդեօք մանկանը այն ժամանակն էլ չը պէտք է ստի-

պել, «արգելել», եթէ նա իր մօր վրա ձեռք է բարձրացնում, և թէ արդեօք ուղիղ չէ՞ր լինի եթէ այդ քայլերն արդեօք մի քիչ նախօրօք առնւէր և թէ որն է այն սահմանափակումները խիստ են լինում: Թէ ի՞նչ եմ նր, որտեղից սկսում է ստիպելը,— այդ հարցերը հաստիարակութեան անիշխանականները կամ ոչինչ կաշխատեմ այդ պարզել, սակայն սկզբից և եթ ուղղում չեն պատասխանել, կամ թէ չէ բաւականացել են ընդ եմ նկատել, որ ժամանակակից դաստիարակութեան հանուր ֆրազներով: «Անհատականութեան անարգել մէջ մանկան վրա բռնանալու փաստը շատ սարսափելի դարգացումը» միայն մի սովորական ֆրազ է և բաւական վտանգաւոր սկզբունք է, եթէ այդ անհատականութիւնը տրամադիր է վատ հակումների:

Մեր աւանդ մի մանուկ կայ, որ արդէն մի քանի անգամ ուշադրութեան արժանի հետեւեալ խօսքերն է ասել. «Ես երբէք չիմ ցանկանում մեծանալ. ես կը ցանկանայի միշտ այսպէս մնալ և ապրել»: Չը նայելով որ մանուկները սովորաբար ցանկանում են որքան կարելի է շուտով մեծանան և նոյն իսկ ամենաբարեյաշող պայմաններում աւելի գեղեցիկ ապագայ են սպասում, մեր տան մանուկը ինքն իրեն ասում է. «Իմ ներկայ կեանքից տւելի լաւ կեանք չի կարող լինել»: Եւ նա իսկապէս իրաւունք էլ ունի այդպէս մտածելու: Նա իր եղբայրների և քոյրերի հետ մի այնպիսի ուրախ մանկութիւն է անցկացնում, որքան այդ, իհարկէ, հնարաւոր է այս աշխարհում, և կարող եմ խոստովանել, որ ես ոչ մի տեղ աւելի շատ հոգեկան բաւականութիւն, քան այդ իմ կրեթանները ունեն, չեն նկատել: Ընթերցողին կարող եմ նոյնպէս հաւատացմանել, որ այդ մանուկները լուրջ են վերաբերում իրենց պարտականութիւններին, մանաւանդ դպրոցի

վերաբերեալ, նոյնիսկ այն ժամանակ, եթէ այդ պարտականութիւնները խիստ են լինում: Թէ ի՞նչ եմ մանկանում ես մանկան ուղատութիւն ասելով, այժմ հաստիարակութեան անիշխանականները կամ ոչինչ կաշխատեմ այդ պարզել, սակայն սկզբից և եթ ուղղում չեն պատասխանել, կամ թէ չէ բաւականացել են ընդ եմ նկատել, որ ժամանակակից դաստիարակութեան հանուր ֆրազներով: «Անհատականութեան անարգել մէջ մանկան վրա բռնանալու փաստը շատ սարսափելի դարգացումը» միայն մի սովորական ֆրազ է և բաւական վտանգաւոր սկզբունք է, եթէ այդ անհատականութիւնը տրամադիր է վատ հակումների:

Գուցէ այդ բռնութեան հիմնական պատճառը կայանում է նրանում, որ մենք դաստիարակութեան զօրութիւնը շատ ենք չափազանցնում: Մագիլներով մեծածնները չեն կարող դաստիարակութեան շնորհիւ մեղմ սմբակաւորները դառնալ. այս պարզ ճշմարտութիւնը շատ քիչ ժարդ է ըմբռնում: Ի՞նչ է գօրստին չի կարելի արտօրութիւն դարձնել, յամառ մարդուն՝ զի՛ճող և ոչ էլ բարկացկոտին, մեղմ: Մի կեանքի ընթացքում չի կարելի այդ բանը գլուխ բերել. Կինս և ես, պէտք է ասեմ, որ մեր մանուկների դաստիարակութեան համար անկեղծ կերպով աշխատել ենք, սակայն ես չեմ կարող պնդել, որ մեզ աջողւել է մեր մանուկների բնաւորութիւնը հիմնաւորապէս փոխելու: Եթէ դաստիարակութեան պտուղներն այդպէս շուտ հասունանային, այն ժամանակ աշխարհս առաքինութեան հերոսներով վաղուց պէտք է լցւած լինէր: Սակայն ես դրանով չեմ ուզում ասել, որ դաստիարակութիւնը ոչ մի նշանակութիւն չունի. այդօրինակ յոռետեսութիւնը արդէն հերքում է այն պարզ փաստով, որ դաստիարակութեան բացակայութեան դէպքում մանկան բացասական յատկութիւնները աւելի են վատա-

նում: Այն, ինչ որ դաստիարակութեան միջոցով կա-
րելի է ձեռք բերել, դա իմ կարծիքով հետեւեալն
մանուկը մինչև մի որոշ աստիճան կարողանում է տի-
րապետել իր վատ հակումներին և մղումներին, չն-
ձանաչում և զգում է դրանց բացասական լինելը և ո-
րոշ գործունէութեան շնորհիւ սովորում է հաւատա-
որ ապագայ բախտաւոր դրութիւնը կապած է մա-
քուր կամքի և գործի հետ: Դա թէև շատ բան չէ
բայց էլի մի բան է: Ես կողմնակից եմ զարգացման
տեսութեան և համոզւած եմ, որ մէկ կեանքի դաստիա-
րակութեան համեստ արդիւնքները կարող են սեր-
սերունդ բազմանալ, որով և հնարաւոր կրկինի մարդ
կային ցեղի հետզհետէ ազնւանանալը: Դրա համա-
հարկաւոր է միայն հազարաւոր տարիներ համբերե-
լու պէտք է մասնակի լաւատեսութիւն ունենալ և կարծե-
մ որ մարդկային մէկ կեանքի ընթացքում և ամեն մի
արարածի մէջ բարին յաղթում է, այլ պէտք է լինե-
տիեզերական լաւատեսութեան տէր, ենթադրելով, որ
ամեն մի մասնակի դարգացում կատարելագոյնի
ձգտելու ուղղութեամբ է առաջ ընթանում:

Սակայն մոլեռանդ դաստիարակը, որը որևէ բա-
տարաւոր ընթացքում մի վախկոտ մանկան ցանկանու-
մ է Աքիլլէս դարձնել, բնականաբար պէտք է տրամադրի
լինի իր սանին ուժով զսպելու, և այդպիսով այ-
քիչ բանն էլ, որին նա կարող էր հասնել, պէտք
ի դերն են: Այն, ինչոր մարդկանց և մանուկներին
զօռով են ստիպում, արմատներ չի ձգում և առաջ
բերում տհաճութիւն ու դիմադրութիւն: Դրա համա-

մէջ վատ է, երբ կառավարութիւնները շատ են կառա-
վարում, իսկ դաստիարակներն էլ շատ են դաստիարա-
կում: Արդէն վաղուց նկատւած է այն երևոյթը, որ
մոլեռանդ բարեպաշտների զաւակները անհաւատ են
լինում, իսկ մոլեռանդ անհաւատներին—հաւատացող
զաւակներ: Մաղմոսերգուի լաւ հովիւը դաստիարակի
համար պէտք է իսկական կաղապար լինի: «Ի վայրի
դալարով ընակեցոյց զիս և առ ջուրս հանգստեան
սնուց զիս»: Այդպէս պէտք է լինի: Արածեցրէք երե-
խաներին կանաչ տեղերում, տարէք նրանց թարմ ջրի
մօտ, իսկ ֆուսցածը թողէք բնութեան կարգադրու-
թեան, որը միշտ, ինչպէս ամենամեծ բժիշկը, նոյնպէս
էլ ամենամեծ դաստիարակն է: Տէք երեխաներին
այնքան ազատութիւն, որքան այդ հնարաւոր է, և
նրանք կը հետեւն ձեզ այն ուրախութեամբ, որ մայր
է բոլոր առաքինութիւնների: Ռուսսօի այն միտքը,
թէ այն բոլորը, ինչ որ կատարւում են Ստեղծո-
ղի ձեռքով, լաւ է, իսկ ինչ որ մարդկանց ձեռքով
կատարւում, վատ և թէ դաստիարակիլը ոչ այլ ինչ է,
եթէ ոչ արգելիլ բնական ընթացքը, չափազանցութիւն է:
Բայց «մի բիշ աւելի Ռուսսօ» պահանջը կարող է նաև
ժամանակակից դաստիարակութեան համար իսկական
առաջնորդող աստղը դառնալ: Մեր արհեստաւոր և ման-
կավարժութիւնից տեղեկութիւն չունեցող ուսուցիչնե-
րի համար Ռուսսօի աշխարհայեացքը, ի հարկէ, հնա-
ցած և մի «bel esprit» է և Ռուսսօն հէնց նրանովն է կասկա-
ծելի, որ դաստիարակութեան մասին զբոլ է մի գիրք,
այն էլ մի վէպ: Բայց մեր ժամանակի համար շատ պաւն-

ձալի կը լինէր, որ ոչ մի ուսուցչի թոյլ չը տային քննելու, եթէ նա մանրամասնօրէն չի ուսումնասիրել կարող է ցաւ պատճառել այն հանգամանքը, որ նը-
Ռուսսօի «էմիլը» ցանկալի էր նաեւ, որ այդ գիրքը րանք իրանց երեխայի մէջ նկատուած են մի այնպիսի
մեր ընտանիքներում ժամանակակից մի վէպի նման դրական յատկութեան բացակայութիւն, որ իրանք
յաճախակի կարգապէս:

Այն ճակատագրական ցնորքը, թէ մանկան մէջ ուղղորութեամբ դիտելով նկատեն, որ այդ միենոյն
ամեն բան կարելի է դաստիարակել, ծնուած է մի ասերեսան այնպիսի առաւելութիւններ էլ ունի, որոնք
ւելի ևս մեծ ցնորք, իբր թէ ամեն մէկը մանուկներէ երբէք չեն ունեցել իրանք, և եթէ նրանք ընդհանրա-
կարող է իր նման դարձնել: Ես ունեմ հինգ մապէս գան այն համոզմունքին, որ իրանց երեխան
նուկ, որոնք բնականաբար իրար և ծնողներին թէ մարդկային հասարակութեան համար օգտակար անդամ
շատ բանով նման են, բայց միենոյն ժամանակ նրանց կը լինի, այն ժամանակ այդ ծնողները պէտք է ժպտա-
ցից իւրաքանչիւրն իր եղբայրներէից, քոյրերից կ'ով հաշուեն այն մտքի հետ, որ իրանց երեխան բնու-
ծնողներից շատ բանով էլ տարբերուած է: Այդ երեւթեան նպատակայարմար ամբողջութեան մէջ ուրիշ,
ոյթը ես ոչ միայն բնական, այլ և հիանալի բան եմ ի բոլորովին ուրիշ պաշտօն պէտք է յանձն առնի իր
համարում: Ես յոյս ունեմ որ նրանք ինձանից աւելի վրա, բան այդ նրան առաջուց էին նշանակել: Որքան
վատ չեն լինի, բացի դրանից ես բոլորովին հակառակ տանջանք և վիշտ են ստեղծել ծնողներն և դըպ-
չեմ, որ նրանք ուրիշ տեսակ մարդիկ դառնան, և երոցները այդ հաւասարեցնելու ցնորքի շնորհիւ ի-
մինչև անգամ դրա յոյսը ունիմ: Ինչպէս ծիծաղել րանց երեխաների համար: Չէ՞ որ մեր դպրոցներն
պէտք է լինի այն մարդը, որ հաստատ կերպով համոզւած ամբողջապէս հիմնւած են հաւասարեցնելու սկզբունքի
է իր գերազանցութեան մէջ, երբ նա ցանկանում է վրա:

որդիներին էլ ճիշտ իրեն նման արարածներ դարձնել: Այդ դպրոցներն առաջնորդում են այն պահան-
«Իմ հօր տանը շատ բնակարաններ կան», ահա մ'ըսով, որ իրանց բոլոր աշակերտները միենոյն բանը
տարրական ճշմարտութիւն, որ սովորաբար քիչ մար պէտք է սովորեն և կատարին: Ասենք մինչև մի որոշ
դիկ են ըմբռնում և եթէ ըմբռնում էլ են, քիչ են հաստիծանի այդ անհրաժեշտ է: Գիտութեան մի որոշ
տեսում դրան: Բնութեան մէջ էլ բազմազանութեան քանակ մենք ամենքս պէտք է առանց տարբերութեան
կամքն է տիրում, այն բնութեան, որ իր ծոցում չ'սովորենք և գործադրենք, իսկ ով որ այդ քանակը չի
կարող նոյն իսկ երկու տերև տանել, որոնք բոլորովին կարողանում իւրացնել, որովհետև նա նօրմալ ընդու-
իրար նման լինեն: Ի հարկէ մի հօր կամ մի մօր հակութիւն չունի, նրան մենք չենք ուզում աչքաթող
անել, ոտակայն այդ անորմալ մանուկը դպրոցի օրէնք-

ների համար չէ կարող չափ լինել: Ամեն տեղ էլ, երանգլիներէնով, քան թերուսութիւն, և եթէ ցանկանում մարդիկ միանում են որևէ ընդհանուր գործունէութեան, աւելի քան թերուսութիւն: Թեան համար, այնտեղ էլ անխուսափելի է դառնում էլ չեմ ասում այն, որ միջնակարգ դպրոցի դամաճափութեան որոշ քանակը: Այդ անհրաժեշտ սղնթացն աւարտած մի մարդ, երբ իջնում է ֆրանսիական էլ չեն ճանաչում մեր դաստիարակ անիշխան սիական մի հիւրանոց, դժարանում է նոյն իսկ կանները: Սակայն մեծ տարբերութիւն կայ, երբ բերեալները պահանջելու, դրանք այնպիսի բաներ են, լոր երեխաներից հաւատարմի միմիում է պահանջում որ յետոյ էլ կարելի է առանց դժարութեան լրացնել: Երբ բոլոր աշակերտների համար միևնոյն նպատակն ընտրած վերաբերում է այն դարձելի կեղծաւորութեան, դնում, ինչպէս որ այդ անում են շատ թէ քիչ մեծ երևակայում է թէ ինքը վայելում է մի օտար բանասեր դպրոցները: Այդ պատահում է գլխաւորապէս քննութեան ժամանակ, քանի որ նրա միտքը հասկացել և բմբռնել է: Թիւնների ժամանակ: Ուրիշ գրեթէ բոլորով եւ դէպքեր է ինչպիսի առնենք այն, որ մարդս իր մանկութիւնում ունեցել մատնացոյց անելու այն հանգամանքի վրանից սկսած մայրենի լեզուն այնպէս սովորած պէտք է թէ որքան անհեթեթ է այն բանը, երբ բոլոր աշակերտի, որպէս զի նրա բոլոր գաղտնիքներն իմանայ, և կերտներից մաթեմատիկական ընդունակութիւն է պարտաւորութեան այնուամենայնիւ քիչ է այն մարդկանց թիւը, որոնք հանջում, որովհետև կեանքի փորձառութիւնը հակաբող են իրանց մայրենի լեզուն գրած մի որևէ դար անգամ ցոյց է տուել, որ կան ոչ մաթեմատիկական աստեղծութիւն իր բոլոր գեղեցկութիւններով և կան գլուխներ, որոնք գիտութեան և կեանքի միջնորդութիւններով վայելել, այն ժամանակ հասկանալի ասպարէզներում հրաշալի գործեր են կատարել, և ոչ լինի թէ ինչու շատերիս ցաւ է պատճառում, երբ մարդս իսկապէս միայն մաթեմատիկոս չը պէտք է լինի բարձրագոյն կրթական հիմնարկութիւնները պընսի, որպէս զի մարդկութեանը թանկագին ծառայութիւն դնում են իւր թէ հարկաւոր է բնագիրը կարդալ, իւր թէ ներ մատուցանի: Եւ մատնացոյց եմ արել նաև այն թարգմանութիւնը չէ կարող բնագիրն հաւատարիմ լինանք հանգամանքի վրա, թէ որքան ուժ և ուրախութիւն են և այլն: Գուցէ ոչ մի տեղ կրթական կեղծիքն ու կլանում սովորողից օտար լեզուների դասաւանդու ու շողորթութիւնն այնքան սովորական չէ, որքան թիւնը, և ցոյց եմ տուել, որ մենակ իր մայրենի լեզուն այնտեղ: Եւ ընդհանրապէս հակառակ չեմ օտար լեզու-իմացող մարդը կարող է աւելի կրթւած լինել մի ունեւի դասաւանդութեան. օտար լեզուներից որոշ միմի-րիշ մարդոց, որ կիսով չափ կամ թերի է սովորել եօթմում պէտք է մտնի կրթութեան մէջ. բայց եւ դէմ եմ լեզուներ: Եւ իսկապէս ի՞նչ ենք ձեռք բերում մենք, այն անմիտ բանին, որ դա մեր դպրոցներում հետզհետեւ զանազան լատիներէնով, յունարէնով, ֆրանսերէնով և այլ կենդանական տեղ է գրւում: Այն լայն տեղը,

երով պարապելու, քան մի ուրիշը, որ բոլոր առար-
աներից լաւ թւանշաններ ունի:

որ մեր դպրոցներում բռնում է օտար լեզուն: Կայ մի շատ յայտնի և միշտ կրկնող երեւոյթ,
րի դասաւանդութիւնը, չի հասցնում ցանկալի նրից մանկավարժութիւնը, այդ միշտ սովորեցնողը,
տեանքին: Եթէ ընթերցողը ցանկանայ այդ խնդնչպէս և ուրիշ շատ երեւոյթներից, ոչինչ չի սովորել:
առիթով առաջին կարգի մի հեղինակութեան կարծիքն ի նկատի ունեմ այն երեւոյթը, որ դպրոցական կամ
լսել, այն ժամանակ թող կարգայ Վիլամովից—Միւսասարանական առաջին աշակերտը կեանքի դպրոցում
լինգօրֆի այն գրեթէ, որտեղ նա խօսում է գերմանա շատ երկրորդական կամ չնչին դեր է կատա-
նական գիմնադիւանների յունարէն լեզւի դասաւանդում: Դպրոցի առաջին աշակերտներն ապագայ կեան-
թեան արդիւնքների մասին:

Բայց դուք է ինձ հարցնեն, միթէ ուրեմն պէտք է մտնել, որ ամենանշանաւոր մարդիկը դպրոցում սո-
անտես անել այն գիտութիւնները, որոնց համար երկրորդար ասորիքն աշակերտներ չեն եղել. այլ մինչև
խան ընդունակութիւն չունի: Երբեք, կը պատասխանենք, շատ համեստ են եղել իրանց առաջադիմու-
ես. մեր կարծիքը բոլորովին այդ չէ: Ես մի յօդաթեմա: Մանկավարժների պէս ծնողներն էլ շատ քիչ
ունեմ Վիլ. Բօդէի «Ժամանց Գէօթէի հետ» վերնագրան են սովորել վեւոյիշեալ փաստից, որովհետեւ մեծ
րով ժողովածուում, որով Գէօթէին գովում եմ իբրեւ այն հայրերի և մայրերի թիւը, որոնց վրա շատ
բազմակողմանի կրթութեան հասած մի իղէալի և հաճատ է ազդում, երբ իրանց երեխաները դպրոցում ա-
տատում եմ, որ մարդս գիտութեան և կարողութեան աշխատանքին տեղերը չեն գրաւում: Նորեքս ինձ պատմեցին
ոչ մի ասպարէզ հեշտութեամբ չը պէտք է անտես ամի մօր մասին, որ հանգստութիւն չի տալիս իր որ-
նի: Եւ հէնց դրա համար էլ, այն բոլոր բաներում, որոնք հէնց նրա համար, որ այդ որդին սկզբում
րոնք դժւար են թւում, ազատութիւնը և ուրախ կամքը պատրաստի առաջին աշակերտն է եղել, իսկ այժմ
շատ, որոշ հանգամանքներում նոյն իսկ ամեն բանդարձել է երկրորդը: Մայրը ստիպում է իր որդուն իր
կարող է անել, իսկ ստիպելը գրեթէ ոչինչ: Եւ ի նկատիալին տեղը ձեռք բերելու: Սովորաբար ինձ շատ են
տի ունենալով մի քիչ առաջ չեղտածու ուղում եմ ասել բարկացնում այն ծնողները, որոնք իրանց երեխանե-
որ ամեն մի միջնակարգ դպրոցաւարտ իր մտաբերից գոհ են միայն այն ժամանակ, երբ վերջիններս
ւոր հասունութիւնը տարբեր ձևով կարող է յայտնել բաւարարութիւն են պատճառում նրանց միամտու-
օրինակ մէկը պատմական թւերի զօրեղ յիշողութիւն թեանը, և դժբախտաբար հազարաւոր երեխաներ հառա-
և պատմական երեւոյթների համար հասկացողութիւն չունեմ են այսպէս կոչւած ծնողական սիրոյ շնորհիւ, որի
չունի, այնուամենայնիւ նա աւելի մեծ իրաւունք կունե-
նայ ապագայում թւաբականական ուսումնասիրութիւն:

տւած արդիւնքները հաւասար են ատելութեան: Տոյն իսկ այն ժամանակ, երբ ծնողներն ոչ թէ իրան ալ երեխաների փառքն ի նկատի ունեն, սխալ են: Մենք պէտք է փնտռենք ոչ թէ մեր երեխան փառքը կամ արտաքին աջողութիւնը, այլ նրանց բաւականութիւնը — խօսքը իսկական իմաստով, այն նրանց սրտի ուրախութիւնն ու հանգստութիւնը: Հեմ համարում ինձ իբրև օրինակելի դաստիարակ սակայն կարող եմ ասել, որ ես իմ երեխաներին զատութիւն եմ տւել դպարանական տեղերի ընտրութեան մէջ: Պիտի աւելացնեմ նաև այն, որ երեխաների մէկը այդ ազատութիւնը մասամբ ի չարն է գործել:

Ես, ի հարկէ, իմ կողմից պահանջեցի նրանից նա պատկանի դասարանի լաւ կէսին, և այդ միւլենտը ես կարող էի ամենահանգիստ խղճով ամենքից պահանջել: Ինչպէս երևում է իմ այդ պահանջն ունեցաւ իր դրական արդիւնքը: Ծնողների ազատամտութիւնը կարող է այն հետևանքը ունենալ, ես այդ հաստատութեամբ, որ մի երեխայ իր բոլոր ուժերը լարելով կարող կը լինէր հինգերորդ տեղը բռնել, սակայն նա բաւականանում է տասներորդ տեղով: Բայց ես հաւանակ եմ այն բանին, իբր թէ մանկան պարտականութիւնն է իր ուժերը ըստ կարելոյն շատ լարել Գուցէ լաւ և անհրաժեշտ է, որ մանուկը սովորի ու ծանօթանայ ծանր աշխատանքին և ուժի պաշարը սպառել կատարեալ լրջմտութեամբ, սակայն այդ բանը չէ պէտք է օրէնք լինի և նոյնիսկ շատ սակաւ պէտք է

պատահի: Ես բոլորովին հակառակ եմ նաև այն կարծիքին, իբր թէ կեանքի լուրջ կուր համար ամենից լաւ նախապատրաստւած է այն մարդը, որը դեռ մանկութիւնից իր ուժը լրիւ դորձադրել է որևէ աշխատանքի համար: Իմ կարծիքս այն է, որ ամենագորեղ մարդը նա է, որի սիրտը մանուկ ժամանակ լիակատար վայելել է կենսութեամբ լինելու և կենսունակութեամբ: Երջանիկ մանկութիւնը ուժի մի անսպառ աղբիւր է, կամ մի կապիտալ, որը մինչև իր մահը տոկոսներ է բերում և յիշողութիւնից օրէցօր բազմանում է: Եթէ մեր գոյութեան արժէքի հաւատը մանկական հոգու մէջ չէ արժատացած, այն ժամանակ այդ հաւատը այլևս երբեք հաստատուն արժատներ չէ ձգում:

Այո, կենսութեամբ լինելու և կենսունակութիւնը կարելի է ձեռք բերել և իւրացնել նաև դպրոցական նստարանի վրա ուրախ աշխատանքով, սակայն միայն այն ժամանակ, երբ դպրոցական նստարանի աշխատանքը համեմուտ է բաւականաչափ խաղով և առատ ազատութեամբ:

Սակայն ինչպէս կարող է մանուկն ազատութիւն և խաղ վայելել, երբ դպրոցը մանուկների տնային աշխատանքը սարսափելի չափերով ծանրաբեռնում է: Ներկայումս գրեթէ օրէնք է դարձել այն սովորութիւնը, որ դպրոցը իր աշխատանքի կէսը թողնում է ընտանիքին, այո, շատ յաճախակի է տեղի ունենում այն երեւոյթը, որ դպրոցը մանուկների աշխատանքի կէսը բարդում է ծնողների կամ տնային

ուսուցիչները վրա, Մեծ մասամբ բացառութիւն են կազմում այն մանուկները, որոնք մեր բարձր դպրոցներում առանց ծնողների և տնային ուսուցիչների օգնութեան կարողանում են իրանց գլուխը պահել: Ազատ ըզբաղմունքի, խաղի և որևէ զբօսանքի ցանկութեան դէմ միշտ կանգնած են «դպրոցական աշխատանքներ» սարսափելի խօսքերը: Մինչև մանուկների քնելը գրեթէ ամբողջ ընտանիքը կուացած է գրքերի և տետրակների վրա, և հէնց դրա համար էլ շատ բնորոշ է, որ իմ փոքրիկ աղջիկներից մէկը մի անգամ բացականչեց հետեւեալ խօսքերը. «Երանի թէ իմ երեխաները մի անգամ մի այնպիսի խելօք տատիկ ունենան, որը նրանց կօգնի դպրոցական աշխատանքների ժամանակ»: Այդ աղջիկը պէտք էր զգում ազատելու ապագայում իրեն էլ սպասող դպրոցական ստրկութիւնից: Մեր բարձր դպրոցներից շատերը կրթական և դաստիարակչական հիմնարկութիւններ լինելու տեղ դարձել են տան համար աշխատանքներ տուող հաստատութիւններ, ուր մեր աշակերտներն ժամանակը անց են կացնում՝ ուսուցչի պատէրի համաձայն իրանց դասագրքերում այն կտորների տակ ընդգծելով, որոնց վրա նրանք տանը պէտք է գլուխ կոտրեն: Հիւսիսային գերմանական գեմնադիւններից մէկում ձմեռային մթութեան պատճառով դասերը թողնում էին անբացատրելի և աշակերտներին տուն էին ուղարկում: Աշակերտներն և ուսուցիչները չէին կարողանում խաւարում քիթը գրքերի մէջ կոխել, սնանկացել էր մանկավարժութիւնը, մեթոդիկան: Երանի մի ուսուցիչ Ռուզոլֆ Հիլգերբանդի

նման ինքն իրեն ասէր. «Գիշեր պէտք է լինի, որ իմ աստղերը փայլեն». երեւի մթութեան մէջ կամ մթութեան հետ կապելով՝ նա մի առանձնապէս գեղեցիկ և փայլուն դաս կը տար: Եւ ես գրագ կը գամ, որ աշակերտները նրան աւելի ուրախութեամբ կը հետևէին, քան եթէ նա ասած լինէր հետեւեալը. «Վերցրէ՛ք ձեր աշխարհագրութեան դասագիրքը և ընդգծե՛ք հետեւեալ լեռների անունների տակ» և որ աշակերտներն այդ մութ ժամին սովորածը հաւանօրէն իրանց ամբողջ կեանքում չէին մոռանալ: Այլը ճիշտ է գրած որ դպրոցն իրաւունք ունի ընտանիքը աղջիկս աշխատանքներով ծանոթեցնելու: Պետութիւնը գովելի և անձեռնմխելի իրաւունք ունի պահանջելու, որ մեր մանուկները դպրոց յաճախեն, իսկ դպրոցն էլ իրաւունք ունի իր պարիսպների ներսում աշակերտներուց պահանջելու պարտաճանուշութիւն, սակայն այդ միևնույն դպրոցը ոչ մի իրաւունք չունի պարտադիր ուսումը տարածելու մինչև տունն ու ընտանիքը և եթէ ծնողները միաձայն ասէին, որ մենք այլեւս մեր երեխաներին չենք ստիպի տանը իրանց դպրոցական պարտականութիւնները կատարելու, այն ժամանակ թէ պետութիւնը և թէ դպրոցը ոչ իրաւական նախ թէ պետութիւնը և իրաւունք կունենային նրանց և ոչ էլ բարոյական իրաւունք կունենային ստանձնելու: Չէ՞ որ դպրոցը պէտք է իր պարտականութիւնը իր յարկի տակ կատարի, եթէ նա այդ պարտականութիւնն ուղիղ է ըմբռնել, իսկ եթէ նա իսկապէս կարծում է, որ իր ամենօրեայ ժամերի թւին մի ժամ

էլ պէտք է աւելացնի, դ.ս կարող է անել, սակայն
նա պէտք է իր սաներին անհրաժեշտ հանգստից չլ
զրկի: Վեցժամեայ աշխատանքի օրը մի չը զարգացա
մարդու համար իսկապէս բաւական է, իսկ հիթէ այ
մարդը դրանից էլ աւելի է աշխատում, այն ժամանակ
դա պէտք է ազատ աշխատանք լինի: Ի հարկէ կան
այնպիսի երիտասարդներ երկու սեռից էլ, որոնք վեց
ժամից աւելի կարող են աշխատել, և իմ մտքով ան
գամ չէ անցնում այն բանը, որ դրանք օրւայ մնացած
18 ժամին պէտք է միայն ուտեն, խմեն, քնեն, խա
ղան և ոչինչ չանեն: Սակայն այդ ժամանակի ընթաց
քում նրանք պէտք է իրանց անձնական և անհատա
կան հակումների ու ձիրքերի համապատասխան գոր
ծով զբաղւեն: Ազատ աշխատանքը կրկնակի և եռակի
արդիւնք է տալիս, քան ստիպողականը և կարող եմ
ասել, որ մարդկանցից ոմանք տասներկու օրւայ ըն
թացքում (երբ նրանք իրանց էին պատկանում) իրանց
կեանքի համար աւելի լաւ և կարեւոր բաներ են սո
վորել, քան թէ զպրօցում տասներկու տարւայ ըն
թացքում: Ներկայումս զպրօցական հոգսերը մեր աշա
կերտներին նոյնիսկ արձակուրդներին կաշկանդում
են: Բայց օրտեղից պէտք է առաջ զան ազատ, զօրեղ
և ինքնուրոյն մարդիկ, երբ նրանք իրանց զարգաց
ման շրջանում ամբողջապէս զբաղւած են Հորացով,
Հոմերոսով, Շարլ Դուգէով, հանման և գումարման գոր
ծողութիւններով, Օրլէանի կոյսի զգացմունքների մա
սին գրած շարադրութիւններով և դժբախդաբար թռու
ցիկ կերպով են պարապում իրանց քիմիական լաբօրա

տօրիայով, քանդակներով, Գեօթէով, դաշնամուրով,
այդիւով, անտառով, գետով և այլն

Եւ ինչո՞ւ համար են երիտասարդ հոգու ազատ
շարժումը ճնշում տնային աշխատանքներով: Որովհետեւ
հակառակ բոլոր վերանորոգչական ճառերի և այստեղ
ու այնտեղ ձեռնարկւող բարեփոխող փորձերի՝ մեր
մանկավարժութիւնը դեռ այսօր էլ կաշկանդւած է
Ալէքսանդրեան այն անիծեալ ուսմունքով, որ տեղե
կութիւնների սարսափելի կոտորածներ կրթութիւն է
հաժարում: Մի անգամ բարձր շրջանի պատկանող մի
օրիորդ ինձանից հարցրեց, թէ երբ է թարգմանել
Ուլֆիլաւ եպիսկոպոսը Աստուածաշունչը գօթական լեզ
ւով: Ես նրան պատասխանեցի, որ ինքս էլ չը գիտեմ
այդ, բայց հաւանօրէն դա կատարւել է չորրորդ դա
րում Գ. յ. և աւելացրի, որ իմ կետքում դեռ ես
կարիք չեմ գգացի իմանալու Աստուածաշունչի Ուլֆիլա
ւի ձեռքով թարգմանւելը, թէ և ես սովորել էի նաև,
որ այդ թարգմանութիւնից մէկը—codex argenteus-ը
գտնւում է Ուսլսալում, երկրորդը—codex carolinus-ը
Վլֆէնբրիտտէլում և մի քանի մնացորդներ Միլանում
և որ այդ մնացորդների շնորհիւ կարելի է ծանօթա
նալ գօթական լեզւի կազմի հետ: Ես մինչև այսօր էլ
չը գիտեմ, թէ այդ բոլոր տեղեկութիւնները ի՞նչին են
հարկաւոր մի մարդուն, որ լեզւագէտ չէ:

Ես կարծում եմ, որ բոլոր արժանաւոր Ալէք
սանդրեանները, որոնք տիրում են մեր զպրօցում,
ձեռները ճակատին դրած ապշած կասեն. «Բայց չէ՞
որ Աստուածաշունչը գօթերէնի թանգամանոյ Ուլֆիլաւ

վերաբերում է ընդհանուր կրթութեան»։ Բայց ինչ
համար, պարոններ, Մի ուսուցչապետ պահանջում է
իր կնոջից, որ նա Աքիլլէսի կառապանի անունն իմ
նայ, որովհետեւ դա ընդհանուր կրթութեան է վերա-
բերում։ Եւ իսկապէս այդ ուսուցչապետն էլ ճիշտ այդ
պիսի իրաւունք ունէր, ինչպէս միւս Ալէքսանդրեան
ները։ Ի՞նչն է վերաբերում ընդհանուր կրթութեան
Միթէ այն, ինչ որ մարդս պէտք է իմանայ, որպէսզ
սալօնում վատահամբաւ չը դառնայ։ Ես ընդունում եմ
որ եթէ ես այսպէս կոչւած՝ «կրթւած» հասարակու-
թեան մէջ յայտնեմ, որ քս Ուլֆիլաս եպիսկոպոս
մասին ոչինչ չը գիտեմ, այդ դէպքում ես, «կրթութեան»,
ներկայ դրութեան տեսակէտով, վատահամբաւ կը
դառնամ։ Յետոյ ես հաւանօրէն այդ միւլենոյն հասարա-
կութեանը այնպիսի հարցեր կը տայի, որոնց մասին նա
ոչինչ չը գիտէ, և այն ժամանակ ես փառաւոր յաղթա-
նակ կը տանէի, որովհետեւ ինձ ծանօթ է մի այն-
պիսի փաստ, որի մասին վերոյիշեալ հասարակութիւնը
գաղափար չունի։ Գիտութիւնների ժամանակակից բու-
վանդակութեան շնորհիւ անունները, թւերն և փաս-
տերը այն աստիճանի բազմացել են, որ ոչ մի մարդ
չի կարող իւրացնել այդ հիմնալի «ընդհանուր կըր-
թութիւնը» (ինչպէս այդ Ալէքսանդրեաններն են հաս-
կանում), բայց կայ մի ուրիշ տեսակի ընդհանուր կըր-
թութիւն։ Իւրաքանչիւր դպրոցաւարտ և ուսանող (ինչ
որ իր մասնագիտութեանը չէ վերաբերում) շատ լաւ
գիտի, որ եթէ քննեն իրեն չը դասաւանդած ուսուցիչնե-
րը կամ եթէ քննող ուսուցիչը քննւողին առաջուց չը

հարցնի, թէ նա ինչով է պարապել, քննողը կարող է
ոյնիսկ ամենալաւ աշակերտին կտրել, որովհետեւ
նրան հարկւաւոր այնպիսի հարցեր կը տայ, որոնց
մասին այդ աշակերտը ոչ մի տեղեկութիւն չունի։
Յամենայն դէպս շատ սակաւ է այն աշակերտների
թիւը, որոնք օտար քննիչ մասնագիտովի առաջ փայ-
լուն քննութիւն են տալիս։ Շատ շատ պէտք է դրանք
հրաշալի երեխաներ կոչեն, իսկ վերջիններս սովորա-
բար կեանքում մեծ մարդիկ չեն լինում։

Բայց միթէ ընդհանուր կրթութիւն դադափարի
տակ պէտք է՝ անուններով, թւերով և փաստերով
կարւած դպրոցական պարկը հասկանալ։ Եթէ այդ պա-
ղափարը պէտք է բաւական բովանդակութիւն ունենայ,
այն ժամանակ այդ բովանդակութիւնը պէտք է ուրիշ
տեսակի լինի։ Իմ կարծիքով ընդհանուր կրթութեան
է վերաբերում այն ամենը, ինչոր թէ ինքն իր հա-
մար առանձին և թէ միւսների հետ միասին բոլոր
մարդկանց ներքին կեանքի համար նշանակութիւն
ունի։ Եւ ես կը ցանկանայի իմանալ, թէ իսկապէս
բոլոր գերմանացիների ներքին կեանքի համար նշա-
նակութիւն ունի այն փաստը, որ Ուլֆիլասը Աստաւ-
ծաշունչը զօթերէն է թարգմանել կամ Աքիլլէսի կա-
ռապանը Աուտոմեդօն էր կոչւում կամ Օրինօկկօ գե-
տի ձախակողմեան վտակներն են կազմում Կազիկիար,
Ատաբապօ, Գիսավիար, Ֆիխադա, Մետա և Ապուրէ։
Չը գիտեմ, թէ այդ տեղեկութիւններից որն է իսկա-
պէս վերաբերում ընդհանուր կրթութեան։ Սակայն ես
համաձայն եմ, որ որոշ մարդկանց շրջաններում այդ-

բանաստեղծութիւնը սովորի: Եւ ինչո՞ւ համար աշ-
կերտը պէտք է ամբողջ տարին իրեն տանջի այդ տա-
ներկու բանաստեղծութիւնները իր գլխում պահել
համար: Որպէս զի դրանց սիրի՞: Բայց չէ՞ որ դրան
հակառակ են նրա հոգուն: Եւ հէնց դրա համար
գրականութեան այդ դասերի արդիւնքը լինում է այ-
նքա՞նք աշակերտները իրանց ապագայ կեանքում երբէ-
չեն կարողում այն բանաստեղծութիւնները, որոնք նը-
րանք դպրոցում են սովորել: Բանաստեղծութիւններ
օրինակը խիստ բնորոշում է մեր դպրոցի այն ձգտումը
երբ վերջինս աշխատում է տեղեկութիւնների կոյտե-
փնտռել և դիզել աշակերտների գլխում և ամեն ին-
չիստիպելով միաձևել:

Դեռ բազմաթիւ օրինակներ կարելի է յիշել, ո-
րոնք լաւ բնորոշում են այն միաձևութեան ցանկու-
թիւնը, որ տիրում է մեր դպրոցական վարչութիւն-
ների մէջ, և դրանց շարքին է պատկանում գրաւոր շա-
րադրութիւններին երկրպագելը: Շարադրութիւն ասե-
լով մենք հասկանում ենք այն գրաւոր աշխատութիւն-
ները, որ յանապատրաստից գրում են աշակերտները ու-
սուցչի տւած մի նիւթի ժառանգ, առանց որ և է նախա-
պատրաստութեան, ուսուցչի հսկողութեան տակ: Եւ
ընդհանրապէս դէմ չեմ այդ շարադրութիւններին, այլ
դրանց չափազանց արժէքի և անտեղի գործածու-
թեան դէմ եմ: Որոշ առարկաների համար շարադրութիւնը
լաւ և անհրաժեշտ է, բայց կան և այնպիսի բաներ,
որ մարդս կամ իսկոյն և եթ գիտի, կամ չի իմանում:
Որ ֆրանսերէն պանրին fromage են ասում, այդ բանը

մարդ կամ տեղն ու տեղը գիտի, կամ բոլորովին չը
գիտի, և կարելի է յանապատրաստից ու յանկարծակի աշ-
խատանքով իմանալը կամ չիմանալը հաստատել: Սա-
կայն անմիտ բան է այն, երբ մի որեւէ աշակերտի մտաւոր
ոյժը նրանով են չափում, թէ նա մի ժամայ ընթաց-
քում երեք թէ հինգ մաթեմատիկական խնդիրներ է
լուծում. օտմիտ է նոյնպէս և այն, երբ աշակերտի
մտաւոր կարողութիւնը չափում են նրանով, թէ ար-
դեօք նա կարող է հինգ ժամայ ընթացքում մի լաւ
շարադրութիւն գրել թէ ոչ: Ես այնպիսի քննութիւն-
ներ եմ տւել, երբ պէտք է եղել շարադրութիւններն ոչ
միայն վերջացնել, այլ և մաքուր արտագրել, և երբ
մեզանից մէկը որոշ ժամանակի ընթացքում չէր կարո-
ղանում այդ բանը կատարել, այն ժամանակ պակասեց-
նում էին նրա թւանշանը: Սակայն կան և այնպիսի
գլուխներ, որոնք իրանց պահանջներին համապատաս-
խանող շարադրութեան համար չորս շաբաթի պէտք
ունեն, գլուխներ, որոնց մէջ այդպիսի աշխատանքը
անհրաժեշտ է սկիզբն առնում և հասունանում, ճիշտ այն-
պէս, ինչպէս մի որոշ պտուղ: Եւ միթէ այդ դանդաղ
գլուխները ամենավատ գլուխներն են: Գրեթէ կարելի
է ասել, ընդհակառակը, այդօրինակ մի աշակերտի
հինգ տողը կարող է (ասում եմ կարող է) աւելի ար-
ժէք ունենալ, քան թէ ուրիշ աշակերտների վերջաց-
րած տասն աշխատանքները:

Ես գիտեմ, որ կան այնպիսի ուսուցիչներ, ո-
րոնք ի նկատի ունեն այդ հանգամանքը. սակայն գի-
տեմ նաև այն, որ բազմաթիւ դպրոցներում ամեն ինչ

որոշում է շարադրութեան միաձևութեամբ:

Բայց դա, եթէ կուզէք, աւելի շուտ ճարպիկութեամբ կ'իյնը և տանտիկինը պէտք է իմանան, ով է թեան գնահատումն է. միևնոյն ժամանակ դա արքայութեան հոստիլիոսին յաջորդել: Սակայն մեռած և գութեան և մակերեւոյթականութեան մի վարձատրութեամբ պէտք տեղեկութիւններէ յազատելը դեռ ևս չէ թիւն է և բռնադրօսիկ վարժունք այնպիսի մարդկանց պարտական կարևոր ռեֆօրմը: Ամենաէական, որոնք ինտենսիւ կեանքի համար կարիք են ընկանը դաստաւութեան հիմնաւորապէս փոխւած ձևն է: գում նախապատրաստական նիւթերի, մենակութեան և խաղաղութեան: Հէնց դրա համար անհիմն չկեանքի առաջի վեց տարում, այսինքն մինչև իսկական այն երևոյթը, որ մեծ մարդիկ մեր դպրոցներում սովորող մտնելը, աւելի շատ բան է սովորում, քան թէ բարբար առաջին աշակերտներ չեն կ'ընէ:

Ես արդէն ասացի, որ մեր մանուկները ստիպւած կ'ընեն: Մանուկը սովորում է իր լեզուն: Նպաստանքը ման ազգեցութեան տակ մի շարք այնպիսի տեղեկութեան պայմաններում նա սովորում էր նաև օտար թիւններ պէտք է ձեռք բերեն «ընդհանուր կրթութեան» անունով, որոնք առաջնակարգ նշանակութիւն փարների ահագին քանակութիւն, որոնք նրա չունեն: Վերոյիշեալ տեղեկութիւնների շատ և շատ լեզուով արտայայտւում են, ինչու համար է մանուկը մասը, որի վրա մանուկները տարիներ շարունակ ապրելու պայդ բոլոր բաները աջող և ուրախ կերպով սովորում, գուր տեղը գլուխ են կոտրում, նոյնիսկ այդ մանուկին ինչ միևնոյն բաները — ի հարկէ ոչ միշտ — նա ների արտաքին կեանքի կոչման և պաշտօնի համար դպրոցում յաճախ ստիպմամբ և դժգոհութեամբ է սովորում: Այդ հարցի պատասխանը մենք հեշտութեամբ ի նկատի ունենալով նրանց նիւթական կեանքը, արկնաբանութեամբ կ'ընենք: Եւ ուրախալի է, որ արդէն մի քանի տարիներից ի վեր ուսուցիչների լայն շրջաններում լրտւում է հետեւեալ ցանկութիւնը — «վերջապէս ազատեցէք դպրոցը այդ բազմաթիւ անօգուտ զիտական բեռներից, քջացրէք նիւթը, սակայն աւելի խորացրէք այդ նիւթի մշակումը, non mylta, sed multum (քիչ, բայց լաւ) և այլն: Սակայն այդ հանգամանքի վրա դեռ ևս լուրջ կերպով ուշադրութիւն չեն դարձրել. մեր բարեխնամ կառավարութիւնները թոյլ չեն տալիս այդ: Եւ ան-

տաւարոյծը, և՛ լէյտենանտը, և՛ ինժինէրը, և՛ հաշիւապահը, և՛ իմանան, ով է թեան գնահատումն է. միևնոյն ժամանակ դա արքայութեան հոստիլիոսին յաջորդել: Սակայն մեռած և գութեան և մակերեւոյթականութեան մի վարձատրութեամբ պէտք տեղեկութիւններէ յազատելը դեռ ևս չէ թիւն է և բռնադրօսիկ վարժունք այնպիսի մարդկանց պարտական կարևոր ռեֆօրմը: Ամենաէական, որոնք ինտենսիւ կեանքի համար կարիք են ընկանը դաստաւութեան հիմնաւորապէս փոխւած ձևն է: գում նախապատրաստական նիւթերի, մենակութեան և խաղաղութեան: Հէնց դրա համար անհիմն չկեանքի առաջի վեց տարում, այսինքն մինչև իսկական այն երևոյթը, որ մեծ մարդիկ մեր դպրոցներում սովորող մտնելը, աւելի շատ բան է սովորում, քան թէ բարբար առաջին աշակերտներ չեն կ'ընէ:

Դպրոցում և գուցէ աւելի շատ բան, քան իր ամբողջ կեանքում: Մանուկը սովորում է իր լեզուն: Նպաստանքը ման ազգեցութեան տակ մի շարք այնպիսի տեղեկութեան պայմաններում նա սովորում էր նաև օտար թիւններ պէտք է ձեռք բերեն «ընդհանուր կրթութեան» անունով, որոնք առաջնակարգ նշանակութիւն փարների ահագին քանակութիւն, որոնք նրա չունեն: Վերոյիշեալ տեղեկութիւնների շատ և շատ լեզուով արտայայտւում են, ինչու համար է մանուկը մասը, որի վրա մանուկները տարիներ շարունակ ապրելու պայդ բոլոր բաները աջող և ուրախ կերպով սովորում, գուր տեղը գլուխ են կոտրում, նոյնիսկ այդ մանուկին ինչ միևնոյն բաները — ի հարկէ ոչ միշտ — նա ների արտաքին կեանքի կոչման և պաշտօնի համար դպրոցում յաճախ ստիպմամբ և դժգոհութեամբ է սովորում: Այդ հարցի պատասխանը մենք հեշտութեամբ ի նկատի ունենալով նրանց նիւթական կեանքը, արկնաբանութեամբ կ'ընենք: Եւ ուրախալի է, որ արդէն մի քանի տարիներից ի վեր ուսուցիչների լայն շրջաններում լրտւում է հետեւեալ ցանկութիւնը — «վերջապէս ազատեցէք դպրոցը այդ բազմաթիւ անօգուտ զիտական բեռներից, քջացրէք նիւթը, սակայն աւելի խորացրէք այդ նիւթի մշակումը, non mylta, sed multum (քիչ, բայց լաւ) և այլն: Սակայն այդ հանգամանքի վրա դեռ ևս լուրջ կերպով ուշադրութիւն չեն դարձրել. մեր բարեխնամ կառավարութիւնները թոյլ չեն տալիս այդ: Եւ ան-

Բաղերը սովորում են կլափին տալ,
Ձղջիկները՝ ծփծփալ.

Տատրակները թռչել են սովորում,
 չորթը սովորում է բառաչել
 Եւ ծիծեռնակը բուն շինել...

Վերոյիշեալ ոտանաւորի ամեն տան վերջում կը
 կնւում է հետեւեալը:

Յոյց կը տան մեծերն՝ ինչպէս է շինում,
 Փոքրերը սիրով ուշք են դարձնում:

Եւ ինքներն յետոյ շինում են այդպէս:

Ուրեմն կենդանիները ոչ թէ դասերի, հարցերի,
 և պատասխանների միջոցով են սովորում, այսինքն
 տրամաբանական խօսակցութեամբ, այլ իրանց անմիջ
 շակն տեսողութեամբ և որ աւելի կարևորն է. ընդ
 րինակելով կամ նմանեցնելով, այսինքն գործով:

Կենդանիների նման, անտառաբոյծի և որսորդի
 երեխան էլ շատ բան բնութեան մէջ աչքով տեսնում
 և սովորում է. նա տեսնում է զանազան թռչուններ
 և հետզհետէ ուսումնասիրում է նրանց տարբերութիւն-
 ներն ու առանձնայատկութիւններն: Գիւղացու որդին
 ժամանակի ընթացքում սովորում և միմեանցից տար-
 բերում է կորեկը, հաճարը, գարին և ցորենը, առանց
 որևէ տեսական տեղեկութիւն ունենալու դրանց մա-
 սին: Եւ ինչպէս անտառաբոյծի և գիւղացու երեխան
 մասնաւորապէս, այնպէս էլ իւրաքանչիւր մանուկ իր
 նախադպրոցական շրջանում ընդհանրապէս՝ տեսնում
 և իւրացնում է շատ բան: Մանուկն առանց որևէ
 դասատուութեան սովորում է, որ վառարանը տաքա-
 ցնում է, որ տաքութիւնը կրակից է առաջանում, որ
 կրակը փայտի և ածուխի վառելուց է առաջ գալիս, որ

վառելու ժամանակ ծուխ և բոց է բարձրանում, որ
 կրակն օդի հոսանքի պէտք է զգում, մի խօսքով այդ-
 պիսի հազարաւոր բաներ է սովորում առանց դրան-
 ցով պարապելու առանձին պէտք զգալու: Բացի դրա-
 նից մանուկն այդ բանը ուրախութեամբ է սովորում
 և սկսում է ըստ կարելւոյն շուտով ընտելանալ դրանց
 գործածութեան հետ: Կրթւած ընտանիքի մանուկը
 մի քանի տարուց յետոյ ինքն իրան սովորում է «ղո-
 նով» և «ղոնից» խօսքերը, առանց գաղափար ունենա-
 լու քերականութեան մասին, և այդ ինքն իրան սովո-
 րելը մանուկին ոչ մի վիշտ չի պատճառում: Իմ կար-
 ծիքը, ի հարկէ, այն չի, որ մարդ աւելի ոչինչ չը
 պէտք է սովորի, բան կենդանին է սովորում, և որ
 մանուկը դպրոցում ուրիշ ոչ մի ուսուցիչ չը պէտք է
 ունենայ, բացի առարկաներից: Մարդս պէտք է մտածի,
 նրան պէտք է սովորեցնել մտածելու: Սակայն այդ
 մտածելը անհամեմատ աւելի զօրեղ, պարզ և որոշ կը
 լինի, եթէ մենք դաստուութիւնը հանենք դպրոցի պա-
 տիկից, եթէ մենք մանկան առաջին չորս կամ հինգ տարի-
 ների համար, մի կողմ թողնենք տեսական տեղեկու-
 թիւնները և հնարաւորութիւն տանք նրան շատ բան
 աչքով տեսնելու և ինքնուրոյն կերպով գործելու:
 Գործելու համար հնարաւորութիւն տալը առանձնա-
 պէս արժանի է ուշադրութեան:

Որ դասատուութիւնը ըստ կարելւոյն պէտք է ղի-
 տողական հիմքի վրա դրւած լինի, շատ ճիշտ է, այն-
 պէս ճիշտ, որ այդ հաղիւ թէ մէկը կասկածի ենթար-

կիւ: Սակայն այդ հանգամանքն իր ամբողջ ծաւալով մինչև այժմ դեռ ևս հիմնաւոր կերպով չեն ըմբռնել ապացոյց, որ պատմութեան սովորական դասատուութիւնը մինչև այսօր էլ տիրում է մեր դպրոցներում: Վատմութեան դասատուութիւնը մեր առաջնակարգ

Մի անգամ մի փոքրիկ աղջիկ, որ արդէն սովորապէս չարոցներում սկսում է ոչ թէ հասարակ ուժի և սե-
րել էր եգիպտացիների, փիւնիկեցիների, յոյների և փակարկութեան պայմաններից, ոչ թէ հասարակ սո-
հոմայեցիների պատմութիւնը, օգտուելով ուսու-եապո-
նական պատերազմի մասին եղած խօսակցութիւնից ամեն օր կարող է տեսնել, այլ սովորաբար սկսում է
հարցրեց իր մօրը. «Ինչո՞ւ համար են իսկապէս պա-
տերազմում այդ երկու ազգերը միմեանց հետ»: Մայ-
րը, որ իր մանուկներին դպրոցական աշխատութիւն-
ները կատարելու ժամանակ հաւանօրէն օգնում էր,
բաց արաւ քարտէզը և ասաւ, «Այստեղ նայիր. այս
երկիրը կոչւում է Մանջուրիա. ուսմանը ցանկանում
են այդ երկիրը ունենալ, սակայն եապոնացիներն էլ
միևնոյն ցանկութիւնն ունեն»: «Ի՞նչ անմիտ բան է,
Տէր Աստուած», բացականչեց փոքրիկ աղջիկը,

Այս խօսքերը սաղ կը գային մի ստոիկ կամ ցի-
սիկ փիլիսոփայի, որի իմաստութիւնը հիմնւած է աշ-
խարհս աւտելու վրա, սակայն վերոյիշեալ աղջիկը ոչ
մէկն էր և ոչ էլ միւսը: Նա ուղղակի չէր հասկանում,
թէ ինչպէս կարող են երկու ազգեր միևնոյն երկրի
համար պատերազմել, որը միայն մէկին կարող էր
պատկանել: Սակայն այդ փոքրիկ աղջիկը չէ՞ որ սո-
վորել էր եգիպտացիների, փիւնիկեցիների, յոյների և
հռոմայեցիների պատմութիւնը, այն հռոմայեցիների,
որոնց ամբողջ պատմութիւնը հիմնւած է պարբերական
աշխարհակալութիւնների վրա: Քաղաքական պատ-

մութիւնը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մի անընդհատ կռիւ-
ւած ձեռք բերելու և հողեր նւաճելու համար: Եւ միթէ
արմանալի չէ՞ այն հանգամանքը, որ դեռ այսօր էլ
վատմութեան դասատուութիւնը մեր առաջնակարգ
մեր հասարակ ուժի և սե-
րել էր եգիպտացիների, փիւնիկեցիների, յոյների և փակարկութեան պայմաններից, ոչ թէ հասարակ սո-
հոմայեցիների պատմութիւնը, օգտուելով ուսու-եապո-
նական պատերազմի մասին եղած խօսակցութիւնից ամեն օր կարող է տեսնել, այլ սովորաբար սկսում է
հարցրեց իր մօրը. «Ինչո՞ւ համար են իսկապէս պա-
տերազմում այդ երկու ազգերը միմեանց հետ»: Մայ-
րը, որ իր մանուկներին դպրոցական աշխատութիւն-
ները կատարելու ժամանակ հաւանօրէն օգնում էր,
բաց արաւ քարտէզը և ասաւ, «Այստեղ նայիր. այս
երկիրը կոչւում է Մանջուրիա. ուսմանը ցանկանում
են այդ երկիրը ունենալ, սակայն եապոնացիներն էլ
միևնոյն ցանկութիւնն ունեն»: «Ի՞նչ անմիտ բան է,
Տէր Աստուած», բացականչեց փոքրիկ աղջիկը,
թացնում են աշխարհագրական ամենահասարակ դադա-
փարների հետ դիտողական մեթոդով. նրանց ցոյց են
աւելի, թէ ինչ է իսկապէս աղբիւրը, առեակը, գետը,
ջրային սահմանը, հովիտը, գագաթը. ստորոտը և այլն
և այլն: Սովորաբար մանուկը լեռնաշղթան պատկե-
կացնում է իբրեւ մի շարք իրար մօտ դրւած շաքարի
գլուխներ. դրա համար էլ իմ փոքրիկ աղջիկն չէր կա-
րողանում ըմբռնել, թէ մարդիկ ինչպէ՞ս կարող են
կռիւններ, որովհետեւ նա չէր կարող երեւ-
կալել որ մի տուն կարող է շինւած լինել նեղ, շաքարի
երկու այգալիսի գլուխների մէջ զանազան սուր անկիւ-
նում: Աշխարհագրութեան դասատուութեան դեռ ևս շա-

որ պատմութեան դասը սովորաբար կրկնում է պիսի խօսքեր. «Ֆրիդրիխ Մեծը յաղթեց Ֆրանսիայ ներին և պետական զօրքին Րօսբախի մօտ 1757 թ. կանի նոյեմբերի 5-ին: Զայդլիցը յարձակեց թշնամի վրա, փախցրեց Ֆրանսիացիներին, որոնք պատերազմի դաշտում բաւական աւար թողին»: Մեր աստուծոյ հետևում է, որ նշանաւոր առարկաներից դասատուութեան ժամանակ բոլորովին բացակայ գիտողութիւնը, միւսի ժամանակ այդ գիտողութիւնը թողի վրա է միայն կատարում, որ առարկան փոխարէն նրանց պատկերներն է ցոյց տալիս: միեւնոյն է, թէ մէկը ծովի մասին դասախօսութեան կարգար և ծով գաղափարը հասկացնելու համար անկերտին ցոյց տար բաժակի մէջ ածած մի քանի թիւ ջուր: Հէնց մեր դպրոցն էր կեանքի ծովից մի մի քանի կաթիլ ջուր է ցոյց տալիս: Եւ դրա հետեւ մենք ամենուրէք նկատում ենք, որ վերացականութիւնը միշտ զոհուում է գիտողական ուսման իսկ որտեղ գիտողութիւն չըկայ, այնտեղ չի էլ կա պարզութիւն լինել: Պարզութեան կամ որոշութեան բացակայութեան հետևանքը լինում է հոգու ուրախութեան և ազատութեան բացակայութիւնը:

Եթէ գիտողական սկզբունքը ինկատի չի առնում, աւելի ևս անտես է առնում աշակերտի գործընդունակութիւնը: Մեր դպրոցներում սովորեցնում ոչ թէ իրերի հետ գործ ունենալը, այլ նրանց մասխօսելը, դրա համար էլ աշակերտը ամեն բանի մաս գեղեցիկ կերպով խօսում է, իսկ իրերի էութեան

ին շատ քիչ բան է իմանում: Մի ոտանաւորի մէջ ասարակութեան մասին հետևեալ տողերն են գրած.

«Հասարակութիւնը այն մարդն է,

Որ ամեն ինչ գիտի, բայց ոչինչ չի կարող».

Ահա այդպիսի հասարակութիւն կրթելու համար մեր ժամանակակից խօսքի դպրոցը ամենայնաւոր իմաստութիւնն է: Սակայն ով միայն գիտի, բայց չի ինչ անել չի կարող, նա իսկապէս լաւ չըգիտի, որովհետև առանց գործադրել կարողանալը գիտութիւնը մութ լուսութիւն: Այդպիսի կրթութիւնը ապարդիւն է, նա կարծում եմ, որ ինձ աւելի լաւ կ'աջողէի «դիտական» տեսակէտից և բաւական պարզ նկարագրել մի զոհեմեքենայ, քան իմ մեքենայագործ եղբորը: Սակայն իմ եղբայրը մեքենայական արժէքաւոր գիւտեր է առնում, այն ինչ ես, «գիտնական», երբեք եմ ձեզ ամեն տեսակ սրբութիւնով, մեքենայական գիւտեր անելու կարողութիւնից այնպէս զուրկ եմ, ինչպէս լաւախաղացի պաշտօն կատարելուց: Ես կարծում եմ, որ էլեքտրականութեան մասին նոյնքան տեղեկութիւն ունեւ, որքան իմ որդին, որ միջնակարգ դպրոցումն է սովորում. սակայն նա փորձել է անում, իսկ ես՝ ոչ: Եւ երբ մեր տանը նորոգում են էլեկտրական մի զանաւ երբ մեր տանը կատարում է որդիս, իսկ դակ կամ լամպ, այդ բանը կատարում է որդիս, իսկ ես իմ ունեցած տեղեկութիւններով կ'աջնում եմ նրա կողքին և ամաչում: Բացի դրանից ես արհամարհում եմ իմ ունեցած տեղեկութիւնը: Եթէ մեր ունեցած տեղեկութիւնը լայն և ամուր կերպով հիմնենք գիտո-

դուժեան և փորձի վրա, այն ժամանակ այդ տեղից շատերը տասնհեթ կամ տասնութ տարեկան կուժեանը կըտանք այն ուրախալի և որոշ դրոշմը, ստվորաբար բացակայում է վերացական տեղեկութեան մէջ: Մի տեղեկութիւն, որ ոչինչ անել չի կարող, և փորաբար անհանգիստ, կասկածելի և անվստահ լինում և նոյնքան ուրախութիւն է պատճառում իմացողին, որքան դատարկ հասկը: Վերոյիշեալ միտքն էս չեմ կարող աւելի լաւ պատկերացնել, քան իմ քերականութիւնը մի քանի տող կրապօտկինի յիշատակարանից, որի մէջ հետաքրքրական և կրթիչ տեղեկութիւններ են ամփոփւած հեղինակի գալըցական կեանքի մասին. այնտեղ ի միջի այլոց ասւած է.

«Մեր գալըցական դաստուութեան անհամեմատելի շատ արդիւնաւէտ լինելը գլխաւորապէս առաջնում էր նրանից, որ այդ դաստուութիւնը ըստ կարելիութեան և գործնական հիմքերի վրա էր դրւած: Հէն որ մենք տարրական երկրաչափութիւնից մի քանի տեսական ֆորմուլաներ էինք սովորում, հետեւեալ անգամ այդ սովորածը փորձնականապէս կրկնում էինք ազատ դաշտում ձողերով և գետնաչափով, իսկ յետոյ աստղաչափով, կողմնացոյցով և ուրիշ գործիքներով: Այդօրինակ դիտողական և նախապատրաստական վարժութիւնից յետոյ տարրական աստղաբաշխութիւնը մեզ համար այլևս ոչ մի դժարութիւն չէր ներկայացնում, բացի բաւականութեան այն անվերջ աղբիւրից, որ բոլորում էր տարածութիւններ չափելուց: Միայն այդ գործնական և կօնկրէտ վարժութիւններին եմ ես վերագրում այն հանգամանքը, որ մեզա-

յից շատերը տասնհեթ կամ տասնութ տարեկան ստակում առանց դժարութեան սովորեցին օգուտ առնել սովորած գնահատման ստարկաներից»:

Մի ուրիշ տեղ միևնոյն կրապօտկինը պատմում է ինչպէս կադեաների գալըցի աշակերտները սեփական ձեռներեցութեամբ մի ամբողջ շինեցին և թէ ինչպէս գալըցի զինուորական կառավարիչը նրանց սաստիկ արտիկները մի քիչ տրորել էին, որ գեղեցիկ չը լիտի երևար զօրախաղի ժամանակ:

«Այս դէպքը յիշում եմ նրա համար», շարունակում է կրապօտկինը, «որպէս զի ցոյց տամ. թէ որքան անհրաժեշտ է մանուկների և երիտասարդ մարդկանց համար գալըցում ձեռք բերած վերացական տեղեկութիւնները գործնականապէս շահագործելու և թէ որքան միամիտ են մեր սերունդ կրթողները, որ անտես են առնում այդ տեսակէտից իրանց տրամադրութեան տակ գտնուող զօրեղ օժանդակ միջոցը՝ աշակերտներին սովորեցրածը իսկապէս հասկացնելու: Սակայն մեր երիտասարդութեան իսկական աշխատանքի նկատմամբ ցոյց աւած այդ հակումը դուր է անցնում, որովհետեւ գալըցի նպատակի և մեթոդի մասին կազմած մեր հասկացողութիւնը դեռ ևս չի ազատուել սքոլաստիքական և վանական միջնադարեան գաղափարներից»:

Միևնոյն բանն էր Թրէնսիս Բէկօնը ոչ թէ զգալըցի, այլ գիտութեան համար պահանջում, այն է փորձնական ուղին. բռնեցէք բնութիւնը ձեր ձեռքերով: Ընչեցէք փորձերով բնութիւնը այնպէս, որ նա մատնի

ձեզ իր բոլոր գաղտնիքները», ի հարկէ այնքան (կարող ենք աւելացնել), որքան բնութիւնը թոյլ կը տայ իր քօղը բանալու: Այն ժամանակ, ինչպէս կարծում էր այդ խօսքը գործ է ածուած նաեւ պեղանոտ, խրթին, Բէկօնը, ոչ միայն սխտեմատիքաբար գիւտեր և յայտնագործութիւններ կանենք, այլ և մեր ամենաբարձր և Գուցէ մի ելք գտնենք վերոյիշեալ խօսքի իսկական ամենամաքուր գիտակցութիւնը ուրիշ անսակ կը լինի: Նշանակութիւնը վերականգնելու: «Ակադեմիական» եւ իսկապէս անհիմն չէ այն բանը, որ մարդկային խօսքը ծագում է «ակադեմիա» բառից, իսկ վերջինս փոխառութիւնը և մարդկային գեղարւեստը անփոխառութիւնը և մարդկային հոգի է պարտէզը, որ պատկանում էր աթէնացի Ակադեմոսին, տալիս: Այսպէս կոչուած «մեռած» իրերի հետ մենք ոչ թէ որտեղ Պլատոնը սովորեցնում էր իր աշակերտներին: սովորական լեզուով ենք խօսում, այլ ձեռքերով, ոտներով, մեր ամբողջ օրգանիզմով, և նրանք մեզ պատասխանատուութիւնը են: Իրերի և մեր մէջ կայ մի լեզու, որ զուրս չի տես դա ոչ կարեւոր է և ոչ էլ ցանկալի է, այլ մեծ գալիս շրթունքներից և դէպի ականջները չի գնում, բայց մասով) իր չորս պատերից դուրս, պարտէզ, փողոց, այնուամենայնիւ հասկացուած է: Արհեստաւորը, գեղարվեստաւոր, դաշտ և ագատ տեղեր: Մեր սքոլաստիկները ւստագէտը, որոնք երկար վարժութեան շնորհիւ ճանապարհաւոր այն է, իբր թէ միայն գիտութեան և դպրոցի չում են իրենց նիւթերն ու գործիքները, նաւագետը, սխտեմներն են մարդկային ոգին հաստատապէս կազմաւոր ճանաչում է իր նաւը, մեքենայագործը՝ իր մեքենան, կերպում: Ինչպէս որ բուսաբանութեան մէջ բացի որսորդը՝ իր զէնքը, — նրանք բոլորն էլ վերոյիշեալ արհեստական սխտեմից կայ և բնական սխտեմ, մարդ «մեռած» իրերի հետ յարաբերութիւն ունեն մի նուրբկանց ստեղծած սխտեմների հետ միաժամանակ գոլեզուով, որի համար մեր սովորական լեզուն արտայայտութիւն ունի նաեւ ստեղծագործութեան սխտեմը, այտութիւն չունի: Գերմանական ժողովրդական մի առածսինքն՝ իրերի բնական կապակցութիւնը, որ զարգացւած ճիշտ ասում է. «փորձնականը տեսականից աւելիում է մարդկային միտքը և սիրտը աւելի մեծ չափելու է»: Հէնց դրա համար էլ մեր գիտութիւնը, աշխույժ, քան մարդկային որեւէ սխտեմ: Շատ բնական է, խարհայեցողութիւնը, բնաւորութիւնը և գեղարւեստաւոր դպրոցում տիրող գեղեցիկ դասացողակը ազատ դաշկան զգացմունքը ոչ թէ պէտք է ձեռք բերել միայնում տւած որեւէ բացատրութեան երբեմն չի դիմադպրոցական դասարանում, այլ և իսկական իրերի հետում և մի Ալէքսանդրեաններին յաճախ անյարմար եղած մեր սերտ յարաբերութեան շնորհի:

«Ակադեմիական» խօսքն էլ մեր կուլտուրայի մէջ մի վատ և երկրորդական նշանակութիւն է ստացել: անգործնական և իրականութիւնից խորթացածի մտքով: Նշանակութիւնը վերականգնելու: «Ակադեմիական» խօսքը ծագում է «ակադեմիա» բառից, իսկ վերջինս իր սկզբնական գործածութեամբ նշանակում էր այն պարտէզը, որ պատկանում էր աթէնացի Ակադեմոսին, որտեղ Պլատոնը սովորեցնում էր իր աշակերտներին: Ակադեմոսի պարտէզը, այսինքն տեղափոխելով դպրոցը (եթէ ոչ ամբողջովին, որովհետեւ մեր ամբողջ օրգանիզմով, և նրանք մեզ պատասխանատուութիւնը են: Իրերի և մեր մէջ կայ մի լեզու, որ զուրս չի տես դա ոչ կարեւոր է և ոչ էլ ցանկալի է, այլ մեծ գալիս շրթունքներից և դէպի ականջները չի գնում, բայց մասով) իր չորս պատերից դուրս, պարտէզ, փողոց, այնուամենայնիւ հասկացուած է: Արհեստաւորը, գեղարվեստաւոր, դաշտ և ագատ տեղեր: Մեր սքոլաստիկները ւստագէտը, որոնք երկար վարժութեան շնորհիւ ճանապարհաւոր այն է, իբր թէ միայն գիտութեան և դպրոցի չում են իրենց նիւթերն ու գործիքները, նաւագետը, սխտեմներն են մարդկային ոգին հաստատապէս կազմաւոր ճանաչում է իր նաւը, մեքենայագործը՝ իր մեքենան, կերպում: Ինչպէս որ բուսաբանութեան մէջ բացի որսորդը՝ իր զէնքը, — նրանք բոլորն էլ վերոյիշեալ արհեստական սխտեմից կայ և բնական սխտեմ, մարդ «մեռած» իրերի հետ յարաբերութիւն ունեն մի նուրբկանց ստեղծած սխտեմների հետ միաժամանակ գոլեզուով, որի համար մեր սովորական լեզուն արտայայտութիւն ունի նաեւ ստեղծագործութեան սխտեմը, այտութիւն չունի: Գերմանական ժողովրդական մի առածսինքն՝ իրերի բնական կապակցութիւնը, որ զարգացւած ճիշտ ասում է. «փորձնականը տեսականից աւելիում է մարդկային միտքը և սիրտը աւելի մեծ չափելու է»: Հէնց դրա համար էլ մեր գիտութիւնը, աշխույժ, քան մարդկային որեւէ սխտեմ: Շատ բնական է, խարհայեցողութիւնը, բնաւորութիւնը և գեղարւեստաւոր դպրոցում տիրող գեղեցիկ դասացողակը ազատ դաշկան զգացմունքը ոչ թէ պէտք է ձեռք բերել միայնում տւած որեւէ բացատրութեան երբեմն չի դիմադպրոցական դասարանում, այլ և իսկական իրերի հետում և մի Ալէքսանդրեաններին յաճախ անյարմար եղած մեր սերտ յարաբերութեան շնորհի:

զուժ իր աշակերտներին մի բոյս է ցոյց տալիս և նրա հիման վրա է ողևէ քիմիական, ֆիզիքական, օգերևութական, աշխարհագրական կամ պարտիզպանական բացատրութիւն տալիս, անպայման իր ասածները խոր արմատներով մտնցում է իր լսողների միտքն ու հոգին, հակառակ այն ուսուցչին, որ այսօր բոյսի մի յատկութեան մասին է խօսում, իսկ վաղը նրա նշանակութեան մասին առանց փորձնականին դիմելու, առանց գիտողութեան. ի հարկէ այստեսակ ուսուցչի սովորեցրածը ամենայաւ դէպքում լինում է լոկ մի տեղեկութիւն: Դիտողութեամբ և փորձով սովորեցնելը ահագին օգուտներ է տալիս ոչ միայն մաթեմատիկական և բնական գիտութիւններին, այլ և բանաստեղծութեանը, կրօնին և պատմութեանը, որոնք աւելի խոր են թափանցում աշակերտների սրտի և մտքի մէջ:

Դուրս դէպի ազատ բնութիւնը, ահա թէ ինչու՞նք է կայանում վերանորոգած մանկավարժութեան ամբողջ գաղափարը: Մի մարդագետին, մի ազարակ, մի կտոր մշակած հող, որի մօտով մի գետ կամ առակ է հոսում, արդէն իր մէջ պարունակում է այն բոլորը, ինչ որ մի մարդ կարող է սովորել, իմանալ և գործադրել: Մեր մանուկներն առանց բացառութեան պէտք է հողագործութեամբ պարապեն, և այն էլ ոչ թէ նրա համար, որպէս զի ամենքն էլ հողագործ դառնան, ոչ շատ մարդիկ շնորհ ու հակում չունեն դրա համար, այլ որովհետև հողագործութիւնը իր մէջ բովանդակում է մարդկային գիտութեան և կարողութեան ամբողջ շրջանը և սովորեցնում է այդ գիտութիւնն և կարողու-

թիւնը գործնականապէս:

Այդօրինակ դասատուութիւնն էլ աշակերտից պահանջում է լարումն և դիմացկունութիւն. չի կարելի ամեն ինչ խաղալով սովորել, ինչպէս որ մեզ հաւատացնել են ցանկանում մանկավարժութեան անարխիստներն ու բարեգործները և միևնոյն ժամանակ մոլեռանդ ուղեղները, առանց նեղութեան չի կարելի սովորել և կատարելագործել. սովորելը միշտ նեղութիւնների, հրեմնի նոյնիսկ սառտիկ նեղութիւնների հետ է կապւած: Սակայն նեղութիւնը չի բացասում ուրախութեանը: Ընդհակառակը, այդ նեղութիւնից և զժառանգութիւնից ծաղկում է ուրախութիւնը աւելի մաքուր և աւելի պայծառ գոյնով: Եւ ի՞նչ ցանկանում ենք, որ մեր մանուկների նեղութիւններն ուրախ նեղութիւններ լինեն, այն ժամանակ ոչ մի ճնշում և բռնաբատութիւն: Մեր դաստիարակութեան ապագան զըտնում է ազատ գրոտում, ազատութեան, գիտողութեան և գործնականութեան մէջ:

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ԴՈՆԱԿԱՏՈՒԹՅՈՒՆ
ԿՊՐՈՑՈՒՄ

Մտքեր Հեւ Տոլստոյի

1.

Թող սովորեցնեն, ինչքան կարող են. թող սովորեն, ինչքան ուզում են:

2.

Դպրոցի չը միջամտելը կրթական գործին նշանակում է դպրոցի չը միջամտելը կրթողի հաւատալիքների, համոզմունքների ու բնաւորութեան կազմակերպման գործին: Իսկ այս չը միջամտելը ձեռք է բերում, երբ կրթողին լիակատար ազատութիւն է տրւում իւրացնելու այն ուսումը, որը համապատասխանում է նրա պահանջներին, որը նա կամենում է իւրացնել այնքան, որքան իրան հարկաւոր է, որքան ինքը ուզում է, և խոյս տալ այն ուսումից, որը իրան հարկաւոր չէ և որը նա չի ուզում:

3.

Ի՞նչպէս սովորեցնել: Ո՞րն է լաւագոյն մեթոդը՝ այս հարցը նոյնն է թէ ի՞նչ յարաբերութիւնն է լաւագոյնը ուսուցանողի և ուսանողի միջև: Ոչ ոք հաւանո-

րէն չի սկսի վիճել, որ լաւագոյն յարաբերութիւնը ուսուցանողի և ուսանողի միջև բնական յարաբերութիւնն է, որ այդ բնական յարաբերութեան հակառակը բռնադատութեան յարաբերութիւնն է: Եթէ այդ այդպէս է, ուրեմն բոլոր մեթոդները չափոււմ են յարաբերութիւնների աւելի կամ պակաս բնական լինելով, ասել է՝ ուսուցման աւելի կամ պակաս ստիպողական լինելով: Քանի աւելի պակաս բռնադատութեամբ է երեխան սովորում, այնքան աւելի լաւ է մեթոդը, քանի աւելի մեծ բռնադատութեամբ, այն աւելի վատ է:

4.

Ասում են, թէ գիտութիւնը իր մէջ պարունակում է կրթիչ տարր. այս միտքը և իրաւացի է, և անիրաւացի, և այս հանկացողութեան մէջն է գոյութիւն ունեցող կրթական հայեացքների հիմնական սխալը: Գիտութիւնը գիտութիւն է և ոչ մի ուրիշ բան չի պարունակում իր մէջ: Իսկ կրթիչ տարրը գիտութեան աւանդման եղանակի մէջն է, ուսուցչի գէպի գիտութիւնն տաժած սիրոյ մէջն է և սիրայօժար դաստաւութեան մէջ, ուսուցչի գէպի աշակերտը ունեցած յատուկութեան մէջն է: Թէ որ կամենում ես գիտութեամբ կրթել աշակերտին, սիրիր քո գիտութիւնը և լաւ իմացիր նրան, և աշակերտները կը սիրեն քեզ էլ, գիտութիւնդ էլ, և դու կը կրթես նրանց. իսկ եթէ դու գիտութիւնդ չես սիրում, ինչքան էլ որ հարկադրես սովորել, ուսուցումդ ոչ մի կրթիչ ազդեցութիւն չի ունենայ: Այստեղ էլ միայն մի չափ կայ, մի փերկութիւն, կրկին նոյն աշակերտի ազատութիւնը՝ լսելու

և չը լսելու ուսուցչին, իւրացնելու կամ չիւրացնելու նրա կրթիչ ազդեցութիւնը, այսինքն՝ մենակ նրանք պիտի վճռեն, զիտի՞ արդեօք ուսուցիչը և սիրո՞ւմ է արգեօք նա իր գիտութիւնը:

5.

Ապա ուրեմն ի՞նչ պիտի լինի դպրոցը որ կրթական գործերն չը միջամտի:—Նա պիտի լինի մի մարդու բազմակողմանի և ամենաբազմազան գիտակցական ներգործութիւնը միւս մարդու վրա գիտութիւններ տալու նպատակով, առանց ուսանողին բռնադատելու ոչ ուղղակի ճնշումով, ոչ էլ քողարկած քաղաքականութեամբ՝ իւրացնելու այն, ինչոր նա չի ցանկանում Հրապարակական դասախօսութիւններն ու թանգարանները այգօրինակ՝ կրթութեանը միջամուխ չեղող դըպրոցի լաւագոյն օրինակներն են:

6.

Դպրոցում կայ մի անորոշ բան, ուսուցչի ղեկավարութեանը գրեթէ չենթարկող մի բան, մանկավարժութեան գիտութեանը բոլորովին անծանօթ մի բան, որը միևնոյն ժամանակ ուսուցման աջողութեան էութիւնն է կազմում,—դա դպրոցի ոգին է: Այդ ոգին իր յայտնի օրէնքներն ունի և ենթարկւում է ուսուցչի բացասական ազդեցութիւնը, այսինքն՝ ուսուցիչը պիտի մի բանի բաներից խոյս տայ, որ այդ ոգին ոչնչացրած չը լինի:

Դպրոցի այդ ոգին արագ հաղորդւում է մինչև անգամ ուսուցչին, երևան է գալիս նրա ձայնի ելէկտրի, հայեացքների, շարժումների, մրցութեան լար-

ման մէջ, մի ինչոր սաստիկ շօշափելի, անհրաժեշտ և թանկագին բան է, ուստի և պիտի լինի ամեն ուսուցչի նպատակը:

Այդ տրամադրութիւնը չի կարելի արհեստական կերպով հնարել և նախապատրաստել, և այդ պէտք էլ չէ, որովհետև նա ինքնըստինքեան է առաջ գալիս:

7.

Հարցնում էք մէկին, իսկ ուրիշն է ուղում պատմել, նա դիտի, նա՝ ձեր կողմը ձգւելով, չորս աչքով ձեզ է նայում, հազիւ հազ է զսպում իրեն, ազահութեամբ հետևում է պատմող ընկերոջ ամեն մի խօսքին և նրա ոչ մի սխալը բաց չի թողնում: Հարցրէք նրան, և նա յափշտակած կը պատմի, և այն, ինչոր նա կը պատմի, յաւիտեան կը դրոշմել նրա յիշողութեան մէջ: Բայց մի կէսժամ պահեցէք նրան այդպիսի լարւած վիճակի մէջ, թոյլ չը տալով որ պատմի,—նա կըսկսի հարևանին կշմտիլ:

8.

Իսկ եթէ այդ կենդանութիւնը մի մեծ դասարանումն է և այնքան սաստիկ, որ խանգարում է ուսուցչին ղեկավարելու դասարանը, ի՞նչ կասէք՝ այն ժամանակ էլ չաղաղակենք երեխաների վրա, չը ճնշենք այդ ոգին: Եթէ այդ կենդանութիւնը առաջ է եկել դասի յիւթից, դրանից աւելի լաւ բան: Իսկ եթէ այդ յափշտակութիւնը անցել է մի ուրիշ նիւթի, մեղաւորը ուսուցչին է, որ չէր տիրել այդ կենդանութեանը:

Ուսուցչի գործը, որ գրեթէ ամեն մէկը անգիտակցօրէն կատարում է, այն պիտի լինի, որ միշտ

սնունդ տայ այդ կենդանութեանը և միշտ դրա սան-
ձերը թուլացնի:

9.

Այն մտքի հետ, որ ուսուցման աջողութեան հա-
մար պէտք է ոչ թէ բռնադատել աշակերտին, այլ նրա
հարցասիրութիւնը արծարծել, համաձայն են իմ հա-
յեացքներին հակառակորդ բոլոր մանկավարժները:
Տարբերութիւնը մեր մէջ միայն այն է, որ այդ միտքը
նրանց մօտ կորած է ուրիշ, դրան հակառոյ մտքերի
մէջ, մինչդեռ ես աշակերտի մէջ հարցասիրութիւն
արծարծելը, նրա աշխատանքը ըստ կարելոյն ամեն
կերպ թեթեացնելը այսինքն ուսուցման առբռնադատ
ազատ և բնական լինելը համարում եմ լաւ ու-
սուցման հիմնական և միակ չափը:

Մանկավարժութեան ամեն մի առաջադիմական
քայլ, եթէ ուղղորդութեամբ քննելու լինենք այդ գոր-
ծի պատմութիւնը, կայանում է նրա մէջ, որ հետզհե-
տէ աւելի ու աւելի բնականին են մօտենում ուսուցչի
ու աշակերտի մէջ եղած յարաբերութիւնները, աւելի
ու աւելի է վերանում բռնադատութիւնն և աւելի ու
աւելի է թեթեացում ուսուցումը:

Թարգմ. Սս. Լ.

45.165